

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY ÉS KÖRNYÉKÉNEK FELTÉRKÉPEZŐJE ÉS LEÍRÓJA

Gálné Horváth Ildikó Ph.D. hallgató¹

¹ Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

SUMMARY

Bodnar, Bela name only on Hodmezovasarhely for living persons known, little figure in an encyclopedia his name, the city's inhabitants commemorate him with respect however.

Two of his works appeared, in which collected the expressions attaching to the city's geography, names, natural formations in an alphabetical order. He started discovering surroundings at his age of 12 and gathered diligently geographical names attaching to the city, lost surface ones outside and inner-city area from aged people. Unfortunately his works is publishing in many manuscripts was left over, altogether only a book appeared in his form after his death. His research results mean a starting point to a number area of science in our days, let it be nature or society geography, ethnography, religion geography, history, linguistics.

1. BEVEZETÉS

Bodnár Béla 1900. január 28-án született Hódmezővásárhelyen és 1980. március 27-én halt meg Szegeden. Tanár, a Szegedi Tudományegyetem Földrajz tanszékének tanársegédje, földrajzi szakíró. Gyermekek- és ifjúkoráról annyit tudunk, hogy édesapja munkásságának példáját követve korán elkezdett foglalkozni szülővárosa földrajzi környezetével, adatokat gyűjtött róla, majd írásba foglalta összegyűjtött eredményeit. Meglepő módon tanulmányairól, egyetemi munkásságáról nem olvashatunk szűkre szabott életrajzában, sem a „Jeles vásárhelyiek”, sem pedig a „Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon”-ban. Más, tudósok életéről összeállított almanachban sem lelhető fel dr. Bodnár Béla neve.

Hódmezővásárhely és környékének természet- és társadalomföldrajzának bemutatása, a történetének vizsgálata során azonban nélkülözhetetlen gyűjtőmunkája, amelyet már 1938-ban befejezett, de csak 1983-ban jelent meg könyv formájában a Tanulmányok Csongrád megye történetéből c. sorozat VII. köteteként.

Értékes leírásai, kutatásai kéziratban maradtak, ám a Bodnár- hagyatékról nagyon keveset tud a helytörténet, a helyi levéltár, valamint azok a helytörténettel és földrajzzal foglalkozó kutatók, akik gyakran hivatkoztak rá tudományos munkáikban. Egyetlen kézírata található a Szegedi Tudományegyetem könyvtárában, melynek címe: Hódmezővásárhely régi vízrajza.

Munkáiban a hódmezővásárhelyi határ vízi világát, domborzati viszonyait, népességének alakulását, vallásföldrajzát dolgozta fel, hű képet adva a 19-20. század fordulójának időszakáról. Dolgozatomban nyomtatásban megjelent munkáján keresztül szeretném bemutatni példaértékű gyűjtőmunkáját, amely egyben hasznos örökség az utókor számára.

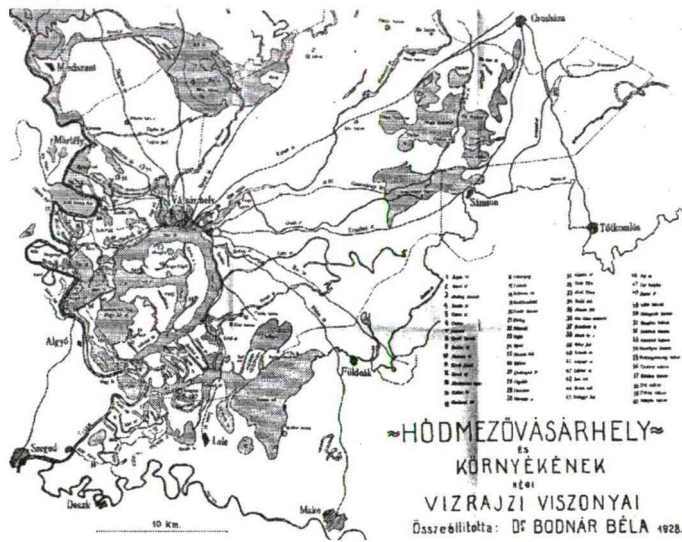
2. CSALÁDI HÁTTÉR

Apja, Dr. Bodnár Bertalan, a Vásárhelyi Református Főgimnázium, ma Bethlen Gábor Református Gimnázium tanára, aki Vásárhelyre közeli rokona, Szeremlei Sámuel – Vásárhely történetírója javaslatára került 1892-ben, ahol 36 évig tanította a természetrajzot, földrajzot. Megalapította és európai színvonalú bemutatóhellyé fejlesztette az iskola természetrajzi múzeumát. A sok ezer darabból álló gyűjteménnyel – mely a határon túl is ismertté tette az iskola nevét – a Tisza-Maros szög növény és állatvilágáról akart teljes képet nyújtani.

Fia, Bodnár Béla tőle tanulta a természetszeretetet, a rendszeres megfigyelést és adatgyűjtést. 1912-ben (12 éves korában) kezdte gyűjtőtevékenységét. Gyűjtőmunkájában

édesapja biztatása mellett Szeremlei Sámuel is gyakran segítette útbaigazításaival, értékes adataival. A Szegedi Egyetem tanársegédjeként repülőről figyelte a vásárhelyi határ vízi világának nyomait. 1928-ban jelent meg „Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza” című dolgozata, a Föld és Ember VIII. évfolyam 4. számában. „Ez a dolgozatom Hódmezővásárhely emberföldrajzának egy fejezete, melyet legközelebb Hódmezővásárhely jelenkori vízrajza című munkám fog követni”- írta. Írása alapos munka, noha mindössze 43 oldal. Mellékletként megtalálhatjuk benne az általa összeállított Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajzi viszonyai című térképét (1. térkép).

1. térkép. Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajzi viszonyai (1928)



Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza, Kézirat, 1926.

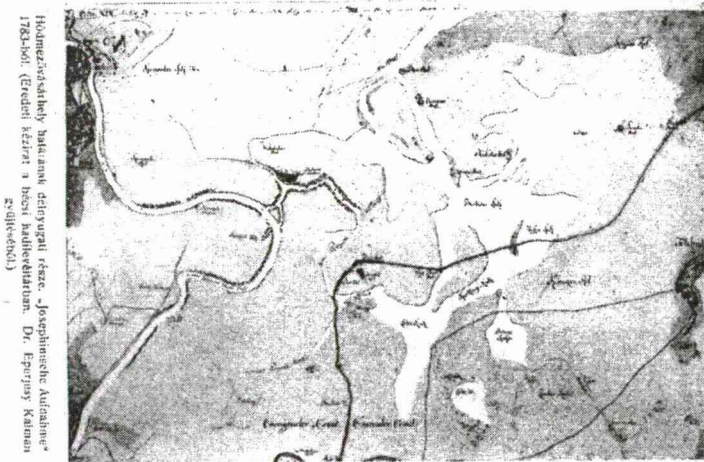
További értékes térképeket találunk még benne a Mindszent- Apátfalva tiszai társulás átnézeti térképét az 1860-as évekből (2. térkép).

2. térkép. Hódmezővásárhely környéke átnézeti térképe (1860)



Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza, Kézirat, 1926.

3. térkép. Hódmezővásárhely határának délnyugati része (1783)

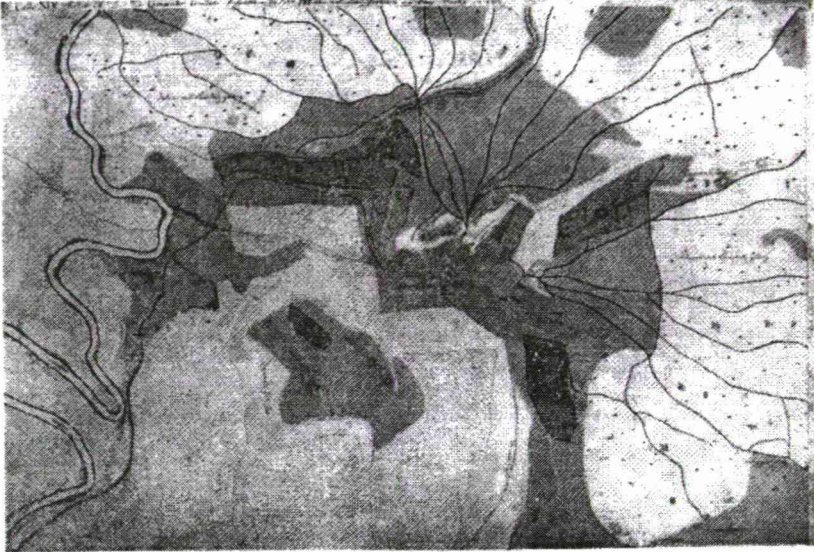


Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza, Kézirat, 1926.

Hódmezővásárhely határának délnyugati részét 1783-ból. (Eredeti kézirat a bécsi hadilevéltárban. Dr. Eperjesy Kálmán gyűjtéséből.) (3. térkép), valamint Hódmezővásárhely belterülete és határának nyugati részét 1783-ból. (Eredeti kézirat a bécsi levéltárban. Dr. Eperjesy Kálmán gyűjtéséből.) (4. térkép).

4. térkép. Hódmezővásárhely belterülete és határának nyugati része (1783)

Hódmezővásárhely belterülete és határának nyugati része „Jemenhárshe Autórahne” 1783-ból. (Ferdinánd kézirata a Leicsi hódlevéltárban. Dr. Eperjessy Kálmán gyűjteményéből.)



Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza, Kézirat, 1926.

3. KÉZIRATAI

A Hódmezővásárhely jelenkori vízrajza című munkájáról egyik életrajzi lexikon sem tesz említést. Többi írása:

- Hódmezővásárhely domborzati viszonyai, 1933. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely iskolái, 1934. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely külterületének népsűrűségi viszonyai, tekintettel a felekezeti megoszlásra, 1936. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely ártézi kútjai (1880-tól 1935-ig), 1936. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely régi és jelenkori utcanevei, 1938. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely határában volt középkori elpusztult települések története, 1939. (Kézirat)
- Hódmezővásárhely és környékének nevei, melyet a Csongrád Megyei Levéltár 1983-ban kiadott a „Tanulmányok Csongrád Megye történetéből” VII kötetében.

Sajnálatos módon többi munkája mind kéziratban maradt.

A kiadott munka előszavából már megtudhatjuk:

„Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei”-ben igen értékes összetett tartalmú tudományos kutatásban is gazdagon kiaknázható kiadvány került az olvasó kezébe. 2081 földrajzi név címszava alatt betűrendben adja elő e mű Hódmezővásárhely bel- és egykori külterületének neveit sok- és sokféle - földrajzi nevekhez kapcsolódó - anyaggal, szakszerű földrajzi meghatározásokkal, történeti és egyéb vonatkozásokkal, nyelvészeti szempontból is megfelelő formában. (NYÍRI A. 1983.)

4. TEVÉKENYSÉGE MEGJELENT MUNKÁJÁNAK BEMUTATÁSÁN KERESZTÜL

Anyagát a szerző mint gimnáziumi tanuló kezdte gyűjteni, és 1938-ban fejezte be, állandóan kiegészítve öntötte megfelelő formába szakmai rátermettséggel és nem utolsósorban szülőföldje iránti mélyesleges tisztelettel. Természetes tehát, hogy az egyes nevek cikkeiben gazdag anyag van egybeszerkesztve.

A földrajzi neveket és a hozzájuk fűződő értékes ismereteket Bodnár Béla mint igényes geográfus mindig a helyszínen élő emberektől jegyezte le és ellenőrizte. Ezeket a neveket többnyire az 1880-as évek közepe tájától kezdve használták. Kisebb részük ma is ismert, de többnyire már csak éppen, hogy emlékeznek az itt élők, elsősorban az idősebb korosztály; helyüket sem igen tudják a vásárhelyiek, sokat el is feledtek, de ezek közül még elég soknak megőrzi a nevét ez a mű.

Több esetben más tudományterületek kutatóit is bevonta a munkába. Így például megkérte Dr. Kaiser Károly orvost, okleveles vegyészmérnököt, vizsgálja meg vegyileg a Kakasszék-tó vizét. A tó vize vegyi elemzésének részletes leírása is olvasható kiadott munkájában.

Áttanulmányozva e névgyűjteményt, kitűnik belőle, hogy Hódmezővásárhelynek és környékének e névtudományi munkája a földrajzi nevekhez fűződő történeti, néprajzi, nyelvészeti és egyéb vonatkozásokat gondosan feltárja és közli. Láthatjuk belőle, hogyan alakult ki és fejlődött az egykori vízjárta területből Hódmezővásárhely mai arculata, mely folyamatosan alakul tovább. A természeti és gazdasági földrajz, a néprajz, a történelem különféle ágai és más tudományágak számára is biztos kiinduló pontként használható a gyűjtemény.

Műveinek kézírata 1938-ra kivétel nélkül elkészült, de az akkori idők nem kedveztek megjelenésüknek. Mindegyik Bodnár korának színvonalán állt, hitelességüket a kor szakértői is elismerték, nem lett volna helyes szétzilálni és megváltoztatni. Az ilyen kéziratokat úgy szokás kiadni, ahogy szerzőjük megalkotta őket. A Csongrád Megyei Levéltár és Hódmezővásárhely Tanácsa Dr. Bodnár Bélának egyetlen kéziratát adta ki, amelyről viszont elmondható, hogy méltó helyet foglal el az újabb közzétett névtudományi művek sorában is. Bodnár Béla földrajztudós akkor végzett földrajznév-gyűjtést, amikor nagyon kevesen gondoltak erre, és még kevesebben foglalkoztak vele. Csak sajnálni lehet, hogy munkája több évtizedes késéssel jelent meg. Dolgozataiban olyan eredményeket tud felmutatni, amelyek tartalmi szempontból maradandónak, máig is időálló értéknek bizonyulnak. A legszomorúbb tény pedig az, hogy könyvének kiadását már nem érthette meg.

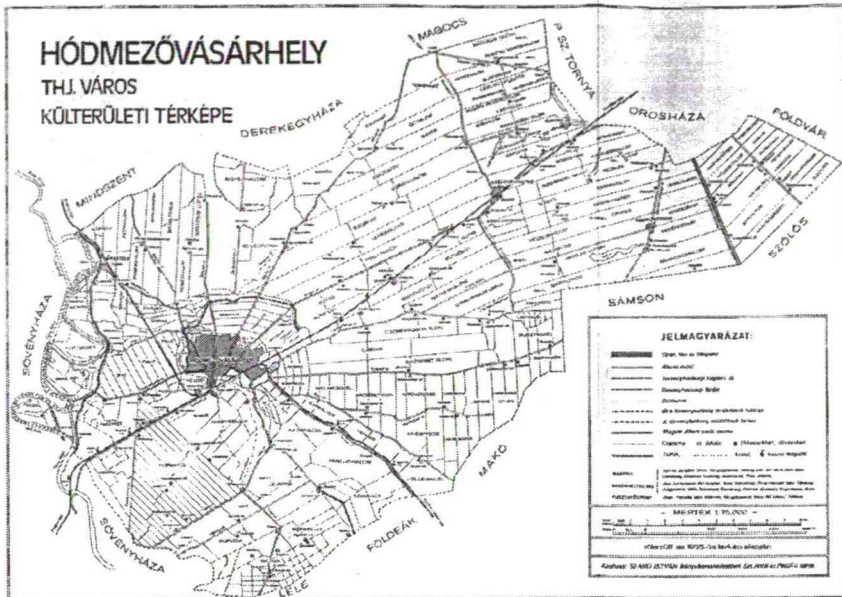
Elismerést érdemel az a körülmény, hogy egyedül is mert és tudott olyan feladatra vállalkozni, amilyennel még ma is kevesen tudnak megbirkózni. Hiszen Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi névkincsét több tudományág szempontjából igyekezett feltárni, a további kutatások számára hasznosítani. Munkája elmélyült levéltári és szakirodalmi búvárkodáson és helyszíni gyűjtésen alapul. Ezért sikerült olyan dolgozatot készítenie, amelynek alapján feltárul az elpusztult falvak nyoma, szinte megelevenedik az egykori táj, a vízszabályozás előtti régi világ. Említést érdemel, hogy a térképek névanyagán kívül Szeremlei Sámuel „Hódmezővásárhely története” című monográfiájára is támaszkodott. Munkái nagy részében törekedett arra, hogy a földrajzi nevek hangalakja a nyelvi valóságnak megfelelően tükrözze Hódmezővásárhely és környékének nyelvjárását. Egyes névcikke – pl. Hód-tó, Ótemplom - szinte önmagában is egy-egy remekbe szabott tanulmánynak felel meg.

Kiadott munkájában külön értéket jelentenek bizonyos földrajzi köznevek, pl. halovány, fok, lápanyag, ponk, torok, stb. gondos, részletes értelmezései.

Sajnálatos, hogy az a térkép, amelyen az összegyűjtött neveket lokalizálta a szerző, a kézirat hagyatékából nem került elő. Bár ezt a hiányt igazán pótolni nem lehet, mégis hasznosnak látszik a más céllal, de nagyjából a gyűjtés idején készült térképek közreadása.

Az egyik – Hódmezővásárhely város külterületi térképe (5. térkép) – ábrázolta a régi vízrajzi, domborzati, út- és településneveket, a másikon – a Hódmezővásárhely belterületének térképe (6. térkép) – olvashatók a fontosabb helynevek.

5. térkép. Hódmezővásárhely külterületi térképe (1938)



Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei

Bodnár Béla mindkét ismert munkájában megható az a sorokból kitetsző szeretet, amellyel a szerző Hódmezővásárhelyről, a vásárhelyi emberről, adatközlőiről vall, mely erre a jelentős munkára ösztönzi.

Szerencsés időben végezte az adatgyűjtéseket. Még tudott beszélni sok olyan idős emberrel, akik már a Tisza és a belvízszabályozás előtt is éltek, ismerték az akkori állapotokat, akik készségesen adtak felvilágosítást, sőt a helyszínen pontosan megmutatták helyét, az akkor már erősen beszántott, de régen – mikor még a határ nagy része „víz ország” volt – jelentős és létfontosságú terepemeléseket, és a múltban hozzájuk fűződő eseményeket, az akkori életet elmondták.

A határbejárásokat tervszerűen végezte, összes megfigyelését feljegyezte. 1929-1934-ig terjedő időben a Légügyi Hivatal által tudományos kutatási célra rendelkezésére bocsátott repülőgépekkel szinte percek alatt berepülte, és látta az egész kutatási területet. Főleg alkalmas időszakban: őszi, tavaszi szántás, hóolvadás, és a belvizek idején feltárult a határ „régi” képe, a már kiszáradt, művelés alá fogott erek, tavak, mocsarak medre, amely ezekben az időszakokban megtelt vízzel. A földi bejárások alkalmával a friss mélyszántásokban az alig észrevehető, a török hódoltság alatt elpusztult községek helyére és nyomaira is tudott bizonyos jelekből következtetni, melyet a helyszíni ásatások bizonyítottak. E jelek felismerésében az itt élő parasztemberek szájhagyomány útján történő elbeszéléseire, általuk mutatott sajátos képződményekre támaszkodott.

6. térkép. Hódmezővásárhely belterületi térképe (1938)



Forrás: BODNÁR B.: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei

A Körös- Tisza-Maros ármentesítő társulat igazgató-főmérnöke és munkatársai mind a hivatalban, mind a terepen nagyon sok értékes adatot szolgáltattak, térképeket, tervrajzokat bocsátottak rendelkezésére.

Csaknem 300 kartotékon jegyezte fel először csak a földrajzi neveket, erek, tavak, terepemelkedések, halmok, középkorban elpusztult települések, községek, utak, dűlők nevét, később a csatornák, töltések, hidak, régi csárdák, malmok stb. adatait. Azután a város belterületének régi, jellegzetes városrész utca neveit, műemlékek, régi épületek, templomok, bel- és külterületi régi és új iskolák adatait, régi és új temetők történeteit, a múlt századbeli híres csárda és ménesítő kutak helyét, nevét is felvette adatgyűjtésébe.

A rohamosan változó körülmények arra készítették, hogy az évtizedek óta elfekvő névgyűjtést közreadja, mert ha ez is elkallódik, akkor sok vásárhelyi emlék, jellegzetes helynév végleg feledésbe, veszendőbe megy. Mindez az 1970-es években történt, azonban a kiadást megakadályozta az a kíváncsi, hogy bizonyos részeket ki kellett volna egészíteni. Bodnár ez ellen úgy érvelt, hogy élete főművét az 1938-as állapotoknak megfelelően fejezte be, az egyes kifejezések zöme pedig kiegészítésre szorulna. Előrehaladott kora miatt erre a munkára már nem vállalkozott, segítséget munkája kiegészítéséhez pedig nem kapott.

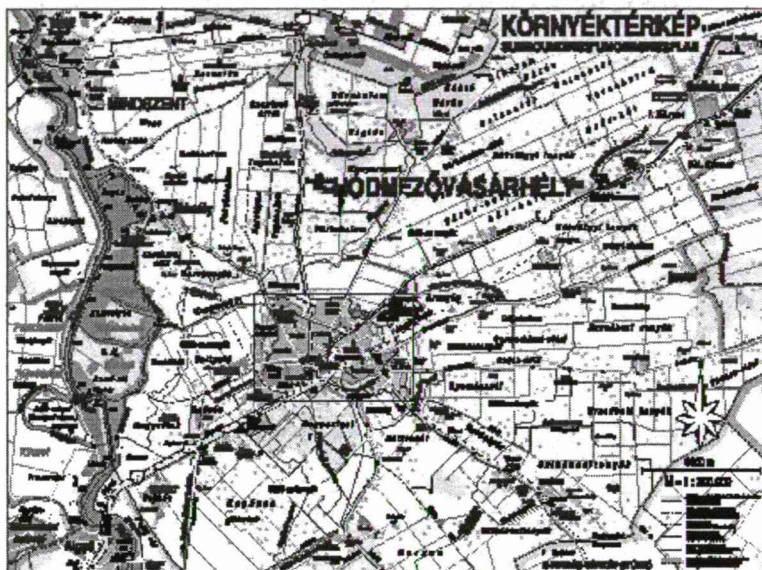
Könyvében a helyneveket ábécé sorrendben közölte, az összegyűjtött sok adat közül a legfontosabbak közreadásával. Valószínű korábbi, kéziratban maradt munkái egy részét magába foglalja 1983-ban megjelent könyve, de nem a teljes anyagot.

Mielőtt a több mint félszázad alatt összegyűjtött anyagot közreadta volna, igyekezett még egyszer a nagy terület néhány jellegzetes részét megtekinteni, hiszen Hódmezővásárhelyről több mint negyven éve elkerült már ebben az időben. Megdöbbsent a nagy változásokon. Szerinte a város elvesztette régi érdekes „vásárhelyi” jellegét.

3-4 évtized távlatából egymás után jutottak eszébe a határ minden részéről a feljegyzéseiben is megőrkített dolgos vásárhelyi emberek, akik nemcsak szívesen szolgáltak

felvilágosítással, megszakítva legnagyobb dologidőben is munkájukat – készségesen mutogatták a régi emlékeket, amelyeket a helyszínen segítségük nélkül talán észre sem vett volna. Közülük sokan emlékeztek arra, amikor sokszor 15-20 km-re a várostól a határt barangolta térképekkel, jegyzetekkel a kezében, hogy kedves szóval „gyűjön be, ne kerülje el szerény tanyánkat” beinvitálták, és igazi vásárhelyi vendégszeretettel megkínálták meleg étellel-itallal, és felelevenítették a régi emlékeket és szájról-szájra fennmaradt hagyományokat.

7. térkép. Hódmezővásárhely külterületi térképe napjainkban



Forrás: FIRBÁS Z.: Hódmezővásárhely külterületi térképe

Köztudomású, Vásárhely népe ő-ző tájszólással beszél, főleg a református őslakosság. Az ẽ-ző kiejtést az idegenből betelepítettek utódainál találjuk. Munkájában erre is kitér, jelöli az egyes földrajzi nevek tájszólásban használt kiejtését. Munkájának értékét ez nemcsak nyelvészeti szempontból emeli, hanem a kiejtés feltüntetésével az adott halmokon, érparton élő népesség származására is enged következtetni, s megmutatja, hogy őshonos vásárhelyiek vagy betelepítettek éltek azon a helyen.

Tudatában volt annak, hogy gyűjtése hiányos. Vásárhely határa, így kutatási területe is óriási volt annak idején- a Tiszától Orosházán túlnyúlva kb. 45 km, Mártély- Derekegyháza vonalától a Maros felé 25- 30 km.

Akik munkáját segítették, már nem élnek, de emléküket megőrizte kiadott munkája. 1980. március 27-én halt meg Szegeden 80 éves korában. Halála után 30 évvel, amikor jelen dolgozatomban felidéztem Bodnár Béla földrajz tudós életútját, munkásságát, meggyőződésem, hogy több tudományág számára egyaránt hasznos. Örömmel és mély érdeklődéssel forgattam írás közben, és biztosan gyakran fog még segítséget nyújtani későbbi kutatásaim során.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Bodnár Béla kéziratai sajnos nem elérhetők, sorsukról vajmi keveset tudunk, azonban kiadott írása és térképei pótolhatatlanok a hely földrajzának bemutatása során. Munkásságának értéke az a rengeteg adat, amelyet feljegyzéseiben, majd halála után kiadott könyvében megmentett az utókoroknak.

A város jelenlegi külterületi térképével összevetve látható a vásárhely környéki táj változása, külterületének alakulása. (5. térkép) Kiindulópont lehet a kutató számára, hogyan vette birtokba az ember az egykori vízi világot.

A korabeli vásárhelyi tanyák alakulása is nyomon követhető; összevetve napjainkban készült külterületi térképpel (7. térkép) megdöbbenve látjuk a változásokat: az egykori Hódtó helyén lakótelep épült, olvasókörök, tanyai iskolák tűntek el. Bár nevüket még őrzik a rég beszántott halmoknak, domboknak a napjainkban készült térképek, de eredetük, jelentésük Bodnár Béla gyűjtőmunkája nélkül feledésbe merülne.

IRODALOMJEGYZÉK

Bodnár B. (1926): Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza, Kézirat, SZTE Egyetemi könyvtár, pp.1-44.

Bodnár B. (1983): Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei, in: Blazovich L. (szerk.): Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből VII. Szeged, pp.11-13, 245-248.

Firbás Z. (2009): Hódmezővásárhely külterületi térképe, Firbás Térképstúdió. Szeged,

Kőszegfalvi F. (szerk.) (1993): Jeles Vásárhelyiek; Vásárhelyi téka 2. Helytörténeti, irodalmi, művészeti tanulmányok 2.Hódmezővásárhely, p.26.

Kőszegfalvi F. – Borus G. (szerk.) (2002): Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon, Bába kiadó, Szeged, p.31.

Nyíri A. (1983): Előszó, in: Blazovich L. (szerk.): Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből VII. Szeged, pp.7-9.

Patariczáné Kelecsényi M. – Szigeti J. (1998): Lakóhelyünk Hódmezővásárhely, Mayer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely